

Rise and Fall of Religious Politics of Adelshahi Bijapoor Deccan rules towards shiite sect

Doostali Sanchooli^{1✉}

Assistant Professor of History department, University of Zabol, Iran, Email: d.sanchooli@uoz.ac.ir

Article history: Received 5 October 2019;

Received in revised form 26 February 2021;

Accepted 5 September 2021

Abstract

The spread of Shiite thoughts and even the establishment of Shiite religious governments in various parts of India, including Deccan, coincided with the culmination of Shiite thought and the establishment of the Safavid Shiite government in Iran. Meanwhile, Yusuf Adel Shah, who established the Adel Shahiyen government in 895 A.H, acknowledged the Shiite religion in 908 AH, due to his personal inclinations towards Shiism and the influence of Shiite groups (Afaghis) in Bijapur that most of his successors also pursued his religious policies. In fact, it is important to examine the factors influencing the religious policy of the Adel Shahi rulers as the first Shiite government and to explain the ups and downs of their religious policies. Therefore, in this research, which has been done in a descriptive-analytical way, this question has been answered that what policies did the Adel Shahi rulers of Bijapur Deccan adopt towards the Shiite religion? It seems that most of the Adel Shahi rulers have adopted a policy of supporting the Shiite religion, and some of them have tried to support the Sunni religion under the influence of domestic and foreign issues.

Keywords: Adelshahids, Shiites, Sunnites, Religious Politics, Deccan.

1. Introduction

The spread of the Shiite religion and the formation of Shiite states in Iran and the Indian subcontinent in the tenth and eleventh centuries AH, are among the issues that have attracted the attention of many scholars, especially Shiite scholars. The rule of the Adilshahis was established by Yusuf Adelshah (d. 916 AH) in Bijapur, Deccan.

He was a disciple of Sheikh Haidar (d. 893 AH), the father of Shah Ismail Safavid (d. 930 AH), emigrated from Iran to India and held high positions in the court of the Bahmanian government due to his merit. With the weakness and collapse of the Bahmani government (933-748 AH) and the division of their territory, Yusuf Adel Shah declared independence in Bijapur and declared the Shiite religion as the official religion of his government, and he established the first Shiite government in the south of the Indian subcontinent. The Adelshahi dynasty ruled for about 200 years and nine members of this dynasty came to the throne. The beginning of the reign of Adelshahi is in the year 895 AH / 1489 AD and its end is in the year 1097 AH / 1686 AD (Navai, 1360: 182). Most of Yusuf's successors supported and promoted his religious policy of Shi'ism, but some, with the support of the Sunnis, opposed Shi'ism, which placed restrictions on Iranian culture and even Persian as the official language which gave its place to the Hindu language. Since the study of the factors affecting the religious policy of the rulers of Adelshahi as the first Shiite government and explaining the ups and downs of their religious policies is of particular importance, this study attempts to answer these questions:

- 1- What was the religious policy of the just rulers?
- 2- What were the influential factors in the ups and downs of the religious policy of the just rulers?

3- What were the effects and consequences of the religious policy of the righteous?

2. Research methodology

This type of research is one of the historical studies that has been done by descriptive-analytical method and relying on library resources. In descriptive discussions, citing the main and reliable sources, information about the righteous kings has been collected and in the analytical section, referring to new researches and studies, the effective factors in the rise and fall of the religious policy of the Adelshahi rulers and its consequences. have been analyzed and explained.

3. Discussion

The Bahmani dynasty, founded in 748 AH in Deccan by Aladdin Hassan, underwent a fundamental change with the presence of Iranian, Turkish and Arab immigrants. Aladdin, who considered him "from the descendants of Bahman, son of Esfandiar, and in this respect that class was called Bahmani" (Al-Husseini, 1379: 299), To upgrade the army, strengthen the competitive force and regulate administrative organizations and judicial organizations were found in neighboring areas resorted to became neighboring areas. Hence, thousands of Iranians, Turks and Arabs went to his court. In fact, the tendency towards the Shiite religion was to a greater extent influenced by the presence of Iranians who migrated to Deccan during this period and lived in the government of the Bahmanian realm.

One of those who played a key role in the spread of Shiism was Mir Fazlullah Ibn Faizullah Hosseini Inju Shirazi (d. 822 AH). He was one of the high-ranking Sadats of Shiraz and one of the students of Saad al-Din Taftazani And played an important role in the Sultan's attention to Sadat and Shiites and therefore the migration of Shiites and Sadat to Deccan increased during this period (Masoumi, 1389: 164). In addition to Mir Fazlullah, Emad al-Din Mahmoud Gilani (d. 886 AH) is also an Iranian politician and businessman who has played a significant role in the spread of Iranian culture and Shiism in that country. He went to the court of Homayoun Shah and the Shah "put the settlement of the affairs and the receipt and expansion of the republic in the palm of his attention" (Al-Husseini, 1379: 308).

During the presidency of Khajeh Mahmoud Gavan Gilani, the Bahmani dynasty gained power and glory (Karami, 1373: 21), but with his assassination by Mohammad Shah, as he had predicted, the destruction of Mohammad Shah's property and notoriety was achieved (Hindushah, 2009), vol. 2: 459). Three months after the assassination of Khajeh Emad al-Din, Mohammad Shah died and the quarrels and conflicts and conspiracies in the court intensified (Tatavi and Qazvini, 2003, vol. 8: 5585). Nobles and princes who favored Khajeh opposed. Yusuf Adelshah, who was the adopted son and niece of Khajeh Emad al-Din (Hallister, 1373: 126), declared independence in the state of Bijapur and at the first opportunity, recognized the Shiite religion in his territory.

Most of the kings of the Adelshahi dynasty supported and defended Shiism, but some opposed Shiism by supporting the Sunni religion. Hence, the rulers of Adelshahi can be divided into two groups, the supporters of the Shiite religion and its opponents.

In the policy line of Adelshahian religious policy, in addition to the personality and belief factor that was formed under the influence of their educational and family environment, external and supra-regional factors on the one hand and internal factors on the other hand were influential. The two supra-regional powers, the Safavid Shiites and the Sunni Babris, played a key role in the rise and fall of the religious policies of the Adelshahi rulers. Among these, the role of Safavids in the early periods of the rule of the Adelshahi kings is more prominent; And the role of the Babrians becomes more prominent after dominating their own internal situation and that of their external enemies; When the Safavid kings' support for the rulers of Adelshahi diminished and the Baburis began to think about expanding their territory from northern India to its south, the Deccan.

The political and religious rivalry between the Afaqiyya and the Deccan continued throughout the reign of the Adel Shahi rulers, and each group sought to influence the Adel Shahi's religious policy in order to maintain its political and economic position, and by accompanying them to benefit from its political and economic benefits.

4. Conclusion

Shiite ideas and beliefs peaked in the Indian subcontinent in the ninth to eleventh centuries AH, leading to the formation of Shiite governments in the Deccan. The Adelshahis were the first Shiite government in the region to recognize the Shiite religion in 908 AH. With the exception of three of the

nine Adelshahi rulers, the rest sought to support Shi'ism and pave the way for its expansion into southern India. In addition to their personal and educational characteristics, they were influenced by external and internal factors within the realm of their own rule. Close relations with the powerful Safavid kings and the domination of neighboring Sunni local governments were among the factors that encourage the majority of the Adelshahi rulers to adopt a policy of protection of the Shiite religion. Also, the support of local ethnic and religious movements, such as the support of the Afaqis, has not been ineffective in adopting such a practice. One of the most important effects and consequences of adopting such a policy was the spread of Iranian and Shiite culture in that land, according to which the relations between Iran and the Deccan people were close to each other and Shiite customs and even Persian language and literature were promoted. Of course, the opposition to Shiism by some of the Adelshahi rulers, in addition to ethnic and religious conflicts, restricted the spread and influence of Iranian and Shiite culture, which led to their downfall after two centuries of rule by Babrian.

5. References

1. Ahmad, Aziz. (1987). *History of Islamic Thought in India*, translated by Naghi Lotfi and Mohammad Jafar Yahaghi, Tehran: Kayhan publications and Scientific and Cultural publishing Company.
2. Alemi, Khadijeh. (2014). The position of Shiism in the court of the Adelshahis, *Journal of Shiite Studies*, 12(47), 106-79.
3. Al-Husseini, Khorshah Ibn Ghobad. (2000). *History of the Envoy of Nezam Shah*, edited and annotated by Mohammad Reza Nasiri and Koichihaneh Da, Tehran: Association of Cultural Works and Honors.
4. Athar Razavi, Abbas. (1997). *Shiite in India*, Translation Unit of the Center for Islamic Studies and Research, Qom: Islamic Propaganda Publishing Office.
5. Basworth, Edmund Clifford. (2002). *New Islamic Dynasties Handbook of Chronology and Genealogy*, translated by Fereydoun Badrehi, Tehran: Islamic and Iranian Archaeological Center.
6. Fereshteh, Mohammad Qasem Hindushah. (1922). *Tarikh Fereshteh (Golshan Ebrahimi)*, Kanpour: unknown.
7. Hallister, John Norman. (1994). *Shiism in India*, translated by Azarmidokht Fereydooni, Tehran: University Publishing Center.
8. Hindushah Astarabadi, Mohammad Ghasem. (2009). *History of Fereshteh*, correction, suspension, explanation and additions, Mohammad Reza Nasiri, Tehran: Association of Cultural Works and Honors.
9. Karami, Mojtaba. (1994). *A Look at the History of Hyderabad Deccan*, Tehran: Office of Political and International Studies, Ministry of Foreign Affairs.
10. Khezri, Seyed Ahmad Reza. (2012). *Shiism in history*, Qom: Maaref Publishing Office.
11. Masoumi, Mohsen. (2010). *Deccan Iranian-Islamic Culture and Civilization in the Bahmanis Period*, Tehran: Scientific and Cultural Publishing Company.
12. Monajem, Mulla Jalaluddin. (1987). *Tarikh Abbasi or Mullah Jalal newspaper*, by Saifullah Vahidnia, unknown: Vahid.
13. Muzaffar, Hussein. (1988). *History of Shiism*, Beirut: Dar al-Zahra.
14. Navai, Abdolhossein. (1981). *Iranian political documents and correspondence from 1038 to 1105 AH*, with detailed notes, Tehran: Iranian Culture Foundation.
15. Nehru, Jawaharlal. (2004). *A Look at the History of the World*, translated by Mahmoud Tafzali, Tehran: Amirkabir.
16. Nejadi Hosseini, Raziieh. (2010). *A Study of the Position of Shiite Iranians in the Field of Science and Politics in India from the 9th to the 12th Century AH*, Department of Islamic History and Civilization.

17. Peyhardi, Pi. (1990). *Muslims of British India*, translated by Hassan Lahouti, Mashhad: Astan Quds Razavi Islamic Research Foundation.
18. Rajaei, Saeed., Bazrgar, Mehdi. (2017). Study of the relations of the righteous with the Safavid government, *Journal of Foreign Relations*, 18(72), 23-25.
19. Sadeghi Alavi, Mahmoud. (2015). Study of the economic situation of the Deccan Shiites in the 10th and 11th centuries AH, *Journal of Subcontinent Researches*, 7(24), 106-91.
20. Sadeghi Alavi, Mahmoud. (2018). The Impact of the Deccan Shiite Governments on the Tendency to Shiism in this Region, *Journal of Shiite Studies*, 4(14), 104-87.
21. Safa, Zabihollah. (1999). *History of Literature in Iran*, Tehran: Ferdows Publications.
22. Shahbazi, Abdullah. (1998). *Jewish and Persian colonial rulers of British and Iranian colonization*, Tehran: Institute of Political Studies and Research.
23. Tatavi, Ghazi Ahmad., Qazvini, Asef Khan. (2003). *Tarikh Alfi*, edited by Gholamreza Tabatabai Majd, Tehran: Scientific and Cultural Publications.
24. Turkman, Iskanderbeik. (2003). *History of Abbasid Scholars*, edited by Iraj Afshar, Tehran: Amirkabir.
25. Zeinol-Abedin, Mohammad. (2014). Shiite States in the Indian Subcontinent from the Beginning to the Presence of the East India Company, *Journal of Historical Studies of the Islamic Ummat*, 1(1), 139-184.
26. Zubairi, Mohammad Ibrahim. (n.d). *Tarikh Bijapour (Basatin Al-Salatin)*, Hyderabad: Sidi Press.

Cite this article Sanchooli, Doostali. (2022). Rise and Fall of Religious Politics of Adelshahi Bijapoor Deccan rules towards shiite sect. *Journal of Subcontinent Researches*, 14(43), 125-140. DOI: 10.22111/jsr.2021.31826.1999

فراز و فرود سیاست مذهبی حکام عادل‌شاهی بیجاپور دکن در قبال مذهب تشیع

دوست‌علی سنجولی^۱

۱. استادیار رشته تاریخ دانشگاه زابل، ایران، ایمیل: d.sanchooli@uoz.ac.ir

چکیده

گسترش اندیشه‌های شیعی و حتی تأسیس حکومت‌های شیعه‌مذهب در مناطق مختلف هند، از جمله دکن، همزمان با اوج‌گیری اندیشه‌های شیعی و تأسیس حکومت شیعه‌مذهب صفوی در ایران بوده است. در این میان، یوسف عادل‌شاه که در سال ۸۹۵ هجری، حکومت عادل‌شاهیان را تأسیس کرد، در سال ۹۰۸ هجری، بنا به تمایلات شخصی و نیز تحت‌تأثیر نفوذ گروه‌های شیعی (آفاقی‌ها)، مذهب شیعه را در بیجاپور رسمیت بخشید که اکثر جانشینان وی نیز سیاست مذهبی او را در پیش گرفتند. از آنجا که بررسی عوامل مؤثر بر سیاست مذهبی حاکمان عادل‌شاهی به‌عنوان نخستین حکومت شیعی و تبیین فراز و فرود سیاست‌های مذهبی آن‌ها از اهمیت خاصی برخوردار است، در این پژوهش که به شیوه توصیفی-تحلیلی صورت گرفته، به این پرسش اساسی پاسخ داده شده که حکام عادل‌شاهی بیجاپور دکن در قبال مذهب تشیع چه سیاست‌هایی اتخاذ کردند؟ درحقیقت اکثر حکام عادل‌شاهی، سیاست حمایت از مذهب شیعه را در پیش گرفتند و تعداد اندکی نیز تحت‌تأثیر مسائل داخلی و خارجی سعی کردند از مذهب اهل سنت حمایت کنند.

واژه‌های کلیدی: عادل‌شاهیان، تشیع، تسنن، سیاست مذهبی، دکن

۱- مقدمه

گسترش مذهب تشیع و تشکیل دولت‌های شیعی در ایران و شبه‌قاره هند، در قرون دهم و یازدهم هجری، از جمله مسائلی است که توجه بسیاری از پژوهشگران و به‌خصوص شیعه‌شناسان را به خود جلب کرده است. حکومت عادل‌شاهیان توسط یوسف عادل‌شاه (متوفای ۹۱۶ ه.ق) در بیجاپور دکن تأسیس شد. وی که از مریدان شیخ حیدر (متوفای ۸۹۳ ه.ق)، پدر شاه اسماعیل صفوی (متوفای ۹۳۰ ه.ق) بود، از ایران به هند مهاجرت کرد و در دربار حکومت بهمنیان به‌دلیل لیاقت و کاردانی به مناصب بالایی دست یافت. با ضعف و فروپاشی حکومت بهمنی (۹۳۳-۷۴۸ ه.ق) و تقسیم قلمرو آنان، یوسف عادل‌شاه در بیجاپور اعلام استقلال کرد و مذهب شیعه را به‌عنوان مذهب رسمی حکومت خود اعلام کرد و بدین‌وسیله اولین حکومت شیعی را در جنوب شبه‌قاره هند تأسیس کرد. سلسله عادل‌شاهی حدود ۲۰۰ سال حکومت کردند و ۹ نفر از این دودمان به سلطنت رسیدند. آغاز سلطنت عادل‌شاهی در سال ۸۹۵ هجری / ۱۴۸۹ م و پایان آن در سال ۱۰۹۷ هجری / ۱۶۸۶ م است (نوائی، ۱۳۶۰: ۱۸۲). اکثر جانشینان یوسف، از سیاست مذهبی وی، یعنی تشیع، حمایت کرده و به گسترش آن پرداختند؛ اما

مطالعات شبه‌قاره، دوره ۱۴، شماره ۴۳، ۱۴۰۱، صص ۱۲۵-۱۴۰.

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۶/۱۴

تاریخ ویرایش: ۱۳۹۹/۱۲/۰۸

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۰۷/۱۳

استناد: سنجولی، دوست‌علی. (۱۴۰۱). فراز و فرود سیاست مذهبی حکام عادل‌شاهی بیجاپور دکن در قبال مذهب تشیع. *مطالعات شبه‌قاره*، ۱۴(۴۳)، ۱۲۵-۱۴۰.

DOI: 10.22111/jsr.2021.31826.1999

ناشر: دانشگاه سیستان و بلوچستان

© نویسندگان

برخی با حمایت از اهل سنت، به مخالفت با تشیع پرداختند که این امر محدودیت‌هایی را برای فرهنگ ایرانی پدید آورد و حتی زبان فارسی که زبان رسمی آن سامان بود، جای خود را به زبان هندو داد. باتوجه به این نکته، در این پژوهش تلاش شده تا فراز و فرود سیاست مذهبی حاکمان عادل‌شاهی در قبال مذهب تشیع مورد بررسی و تحلیل قرار گیرد.

۱-۱- بیان مسئله و سؤالات تحقیق

تأسیس حکومت‌های شیعی در شبه‌قاره هند تقریباً همزمان با تشکیل دولت صفوی در ایران بود. با فروپاشی حکومت بهمنی، برخی از امرای آن درصدد استقلال در نواحی حکومتی خویش برآمدند و پنج حکومت عادل‌شاهیان، نظام‌شاهیان، قطب‌شاهیان، بریدشاهیان و عمادشاهیان را در دکن تشکیل دادند. عادل‌شاهیان نخستین دولت شیعی را در سال ۹۰۸ هجری تأسیس کردند. حکومت آنان تا سال ۱۰۹۷ هجری، تقریباً به مدت دو قرن استمرار یافت. جز افرادی همانند ابراهیم اول و ابراهیم دوم و محمد پسر ابراهیم دوم، بقیه آن‌ها شیعه بودند. علاوه بر عادل‌شاهیان، نظام‌شاهیان و قطب‌شاهیان نیز پیرو تشیع بودند و در گسترش آن در سرزمین دکن نقش اساسی ایفا کردند؛ اما بریدشاهیان و عمادشاهیان سیاست حمایت از مذهب اهل سنت را اتخاذ کرده و موجبات تضعیف دولت‌های شیعی را در آن منطقه فراهم آوردند. باتوجه به این مسئله، در این پژوهش تلاش شده تا به این سؤالات پاسخ داده شود:

- ۱- سیاست مذهبی حکام عادل‌شاهی چگونه بود؟
- ۲- عوامل تأثیرگذار بر فراز و فرود سیاست مذهبی حکام عادل‌شاهی چه بود؟
- ۳- سیاست مذهبی عادل‌شاهیان چه آثار و پیامدهای داشت؟

۱-۲- اهداف و ضرورت تحقیق

بررسی و شناخت عوامل مؤثر بر فراز و فرود سیاست مذهبی شاهان عادل‌شاهی منطقه بیجاپور دکن و تبیین و تحلیل نقش قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای و جناح‌های داخلی در اتخاذ سیاست مذهبی حکمرانان عادل‌شاهی و آثار و پیامدهای آن از مهم‌ترین اهداف این پژوهش به شمار می‌آید. آگاهی و آسیب‌شناسی علل ظهور و سقوط دولت عادل‌شاهی به‌عنوان نخستین دولت شیعی در جنوب شبه‌قاره هند نیز در این برهه زمانی بسیار ضروری به نظر می‌رسد.

۱-۳- روش تفصیلی تحقیق

نوع پژوهش از زمره مطالعات تاریخی است که با روش توصیفی-تحلیلی و با تکیه بر منابع کتابخانه‌ای صورت گرفته است. در مباحث توصیفی با استناد به منابع اصلی و موثق، اطلاعاتی راجع به شاهان عادل‌شاهی جمع‌آوری شده و در بخش تحلیلی با مراجعه به پژوهش‌ها و تحقیقات نوین، عوامل مؤثر در فراز و فرود سیاست مذهبی حکمرانان عادل‌شاهی و پیامدهای آن تحلیل و تبیین شده است.

۱-۴- پیشینه تحقیق

درباره عوامل مؤثر بر فراز و فرود سیاست مذهبی شاهان عادل‌شاهی بیجاپور دکن در قبال مذهب تشیع تاکنون پژوهش مستقل و درخوری صورت نگرفته، اما درخصوص دولت‌های شیعی و رواج و گسترش آن در شبه‌قاره هند، تحقیقاتی صورت گرفته که در اینجا به مهم‌ترین آن‌ها اشاره می‌شود:

صادقی علوی (۱۳۹۷)، در مقاله «تأثیر حکومت‌های شیعه‌مذهب دکن در گرایش به تشیع در این منطقه»، برخلاف عنوان مقاله، اقدامات حکومت‌های شیعی را صرفاً باعث آشنایی مردم این منطقه با مذهب تشیع دانسته و معتقد است که این امر در گرایش مردم به تشیع تأثیر زیادی نداشته است؛ البته صادقی علوی (۱۳۹۴)، در مقاله «بررسی وضعیت اقتصادی شیعیان دکن در قرن دهم و یازدهم هجری»، نقش شیعیان مهاجر را که در امور دیوان‌سالاری، نظامی و تجاری با حکومت‌های شیعی دکن

همکاری داشتند، در گسترش تشیع مهم می‌داند. عالمی (۱۳۹۳)، در مقاله «جایگاه تشیع در دربار عادل‌شاهیان»، فقط حضور و نفوذ آفاقان و شکل‌گیری دولت شیعه‌مذهب صفوی در ایران را در تداوم و تفوق تشیع در دوره عادل‌شاهیان مؤثر دانسته و به نقش عوامل درونی و بیرونی در فراز و فرود سیاست مذهبی عادل‌شاهیان اشاره‌ای نکرده است. رجایی و بذرگر (۱۳۹۶)، در مقاله «بررسی مناسبات عادل‌شاهیان با دولت صفوی»، توسعه قدرت حکومت بابریان و حضور پرتغالی‌ها در منطقه و اشتراکات مذهبی و دوره فترت قدرت دولت صفویه را از عوامل تأثیرگذار در روابط صفویان با عادل‌شاهیان دانسته‌اند. همچنین هالیستر (۱۳۷۳)، در کتاب «تشیع در هند»، فقط بخشی از فصل هفتم کتابش را به تاریخ سیاسی عادل‌شاهیان بیجاپور اختصاص داده است. اطهر رضوی (۱۳۷۶)، نیز در کتاب «شیعه در هند»، به حضور شیعیان از صدر اسلام و چگونگی ورود آن‌ها به هند اشاره دارد و در فصل سیزدهم کتابش به عادل‌شاهیان و روابط آنان با بابریان پرداخته است.

۲- بحث و بررسی

۲-۱- سیاست مذهبی عادل‌شاهیان

سلسله بهمنی که در سال ۷۴۸ هجری، در دکن توسط علاءالدین حسن بنیان نهاده شد، با حضور مهاجران ایرانی، ترک و عرب دچار تغییر و تحول اساسی شد. علاءالدین که او را «از نسل بهمن پسر اسفندیار دانسته و به این اعتبار آن طبقه را بهمنی می‌گفتند» (الحسینی، ۱۳۷۹: ۲۹۹)، برای توسعه ارتش، تقویت بنیه نظامی و تنظیم سازمان‌های اداری و تشکیلات دیوانی، متوسل به مناطق همجوار خویش شد؛ از این رو، هزاران نفر از ایرانیان، ترکان و عرب‌ها رهسپار دربار او شدند.

درواقع حضور گسترده اندیشمندان ایرانی و دیگر اقوام شیعی عرب و ترک موجب گسترش فرهنگ شیعی شد. با اینکه شاهان بهمنی پیرو مذهب اهل سنت بودند، محیطی آزاد برای ادیان و مذاهب گوناگون فراهم کردند. آن‌ها ضمن حمایت از علما و فقهای حنفی، از هرگونه رفتار سخت‌گیرانه بر دیگر مذاهب خودداری می‌کردند و ترویج نمادهای شیعی را منع نمی‌کردند. در عهد محمدشاه، دومین حاکم بهمنی، مسجدی ساخته شد که بر کتیبه‌های آن اسامی «الله، محمد، علی، فاطمه، حسن و حسین»، و در کتیبه پایین‌تر نام ابوبکر و عمر و در سمت چپ و هم‌تراز با این اسامی نام عثمان و علی نقش بسته بود (هالیستر، ۱۳۷۳: ۱۱۹). این تسامح مذهبی موجب نفوذ و گسترش هرچه بیشتر مذهب شیعه در آن دیار شد، تا بدان حد که حتی فیروزشاه (۸۲۵-۸۰۰ ه.ق) و احمدشاه (۸۳۸-۸۲۵ ه.ق) از شاهان بهمنی دکن، به مذهب تشیع درآمدند (خضری، ۱۳۹۱: ۴۰۰). درحقیقت گرایش به مذهب تشیع تا حد بسیاری متأثر از حضور ایرانیانی بود که در این دوره به دکن مهاجرت کرده و در قلمرو حکومت بهمنیان زندگی می‌کردند.

یکی از کسانی که در این زمینه نقش اساسی ایفا کرد، میرفضل‌الله بن فیض‌الله حسینی اینجوی شیرازی (متوفای ۸۲۲ ه.ق) بود. وی که از سادات بلندمرتبه شیراز و از شاگردان سعدالدین تفتازانی به شمار می‌آمد، به منصب صدارت در دربار سلطان محمودشاه راه یافت و نقش مهمی در توجه سلطان به سادات و شیعیان داشت و به‌همین دلیل مهاجرت شیعیان و سادات به دکن در این دوره افزایش یافت (معصومی، ۱۳۸۹: ۱۶۴) و حتی دو تن از شاهان این سلسله، یعنی فیروزشاه و احمدشاه ولی، از شش-هفت سالگی تحت تربیت وی قرار داشتند (هندوشاه، ۱۳۸۸، ج ۲: ۳۱۹).

علاوه بر میرفضل‌الله، عمادالدین محمود گیلانی (متوفای ۸۸۶ ه.ق) نیز از سیاست‌مداران و بازرگانان ایرانی است که در گسترش فرهنگ ایرانی و مذهب تشیع در آن دیار نقش بسزایی داشته است. وی به دربار همایون‌شاه راه یافت و شاه، «حل و عقد امور و قبض و بسط جمهور را در کف اهتمام او گذاشت» (الحسینی، ۱۳۷۹: ۳۰۸). او که به خواجه جهان‌اشتهار داشت، مردی خوش‌فکر و زیرک و کاردان بود که ایرانیان را در امور دیوانی به‌کار می‌گرفت. وی با فرستادن هدایایی برای بزرگان هم‌عصر خود در عراق و خراسان (هندوشاه، ۱۳۸۸، ج ۲: ۴۶۱)، دانشمندان آن مناطق را به مهاجرت به دربار بهمنی و اقامت

در آن دیار فرامی‌خواند (نجاتی‌حسینی، ۱۳۸۹: ۱۷۶). این مسئله، هم زمینه غنای فرهنگی جامعه مسلمان بهمنی را فراهم می‌کرد و هم باعث ترویج تشیع می‌شد. تعداد شیعیان و سادات در آن زمان به اندازه‌ای زیاد بود که فقط در جنگ «کونکن» که یک جنگ داخلی بود، حدود پانصد تن از سادات شریف مدینه، کربلا و نجف کشته شدند (هالیستر، ۱۳۷۳: ۱۱۸).

در زمان صدارت خواجه محمود گاوان گیلانی، سلطنت بهمنی‌ها اقتدار و شوکت تمام یافت (کرمی، ۱۳۷۳: ۲۱)؛ اما با قتل او به دست محمدشاه، چنان که خودش پیش‌بینی کرده بود، خرابی ملک و بدنامی محمدشاه حاصل شد (هندوشاه، ۱۳۸۸، ج ۲: ۴۵۹). سه ماه پس از کشته‌شدن خواجه عمادالدین، محمدشاه درگذشت و اختلاف و درگیری و توطئه‌چینی در دربار شدت گرفت (تتوی و قزوینی، ۱۳۸۲، ج ۸: ۵۵۸۵). اعیان و امرا که هواخواه خواجه بودند، به مخالفت پرداختند. یوسف عادل‌شاه که پسرخوانده و دست‌پرورده خواجه عمادالدین بود (هالیستر، ۱۳۷۳: ۱۲۶)، در ایالت بیجاپور اعلام استقلال کرد و در اولین فرصت، مذهب شیعه را در قلمرو خود رسمیت بخشید.

کشمکش‌های سیاسی و منازعات فرقه‌ای از دیگر پیامدهای حضور مهاجران بود. مردم دکن از زمان ورود مسلمانان به این منطقه به دو گروه اجتماعی «آفاقی-خارجی یا غریبه» و «دکنی یا حبشی» تقسیم می‌شدند. گروه اول، عمدتاً شیعه و از ایرانی‌ها، ترک‌ها و مغولان آسیای مرکزی بودند و گروه دوم، سنی و از مسلمانان جنوب هند و مزدوران حبشی. اساس این تقسیم‌بندی نژادی بود، اما مذهب شیعه و سنی نیز این تقسیم‌بندی را پررنگ‌تر می‌کرد (صادقی علوی، ۱۳۹۴: ۹۲). رقابت و درگیری بین بومیان و آفاقی‌ها به‌مرور به ضعف و تجزیه حکومت بهمنی انجامید؛ تا اینکه سرانجام یوسف عادل‌شاه، سلسله عادل‌شاهی را بنیان نهاد. اکثر شاهان این سلسله حامی و مدافع تشیع بودند، اما برخی از آن‌ها با حمایت از مذهب اهل سنت، با تشیع مخالفت می‌ورزیدند؛ از این‌رو حکمرانان عادل‌شاهی را به دو دسته حامیان تشیع و مخالفان آن می‌توان تقسیم کرد:

یوسف عادل‌شاه (۹۱۶-۸۹۵ ه.ق): وی از نخستین حامیان مذهب تشیع در بین حکمرانان عادل‌شاهی است. برخی تبار او را عثمانی و از فرزندان سلطان مراد دوم دانسته‌اند؛ البته سلطان محمد همه رقبای خود از خاندان عثمانی را از میان برداشت، اما یوسف با ترفند مادرش نجات یافته و تحویل خواجه عمادالدین محمود گرجستانی از تجار ساوه شد. او که یوسف را با خود به ساوه آورده بود، نذر می‌کند که وی را در جمله مریدان خانقاه شیخ صفی‌الدین اردبیلی درآورد. پس از مدتی حاکم آق‌قویونلو به یوسف بدگمان شد و او به دلیل ترس از حاکم، به قم و از آنجا به کاشان و اصفهان گریخت و سپس از طریق بندر هرمز به دیار هند رفت (هندوشاه، ۱۳۸۸، ج ۲: ۳-۲). برخی انتساب او به خاندان سلطنتی عثمانی را «خواب و خیالی» بیش نمی‌دانند (باسورث، ۱۳۸۱: ۶۱۳) و عده‌ای وی را نوه حاکم ساوه دانسته که از طریق بغداد به دکن مسافرت کرده است (اطهر رضوی، ۱۳۷۶: ۴۱۶). وی چندی بعد در سلک مقربان خواجه محمود گاوان درآمد.

پس از کشته‌شدن خواجه محمود گاوان، نزاع و درگیری میان گروه‌های طرفدار او و جناح مخالف وی شدت یافت (تتوی و قزوینی، ۱۳۸۲، ج ۸: ۵۵۸۵). یوسف قلمرو بیجاپور را که در اختیار محمود گاوان بود و همواره قاسم برید به آن طمع داشت، در اختیار گرفت و به این ترتیب در دسته‌بندی قدرت پس از مرگ گاوان از لحاظ وسعت قلمرو و توان نظامی برتری یافت (رجایی و بذرگر، ۱۳۹۶: ۲۶). او که تعداد زیادی از آفاقیان پیرامون وی گرد آمدند، در سال ۸۹۵ هجری، فرصت را غنیمت شمرد و به‌عنوان عادل‌شاه مدعی استقلال و حکومت بر آن دیار شد. یوسف عادل‌شاه در نخستین اقدام با هدف تقویت بنیاً تشکیلاتی و اداری و نظامی خود، نامه‌هایی برای شماری از نخبگان و فرهیختگان ایرانی فرستاد و آنان را برای همکاری و همراهی با خود، به دیار بیجاپور فراخواند (خضری، ۱۳۹۱: ۳۹۸) و بدین‌وسیله اقتدارش را در ناحیه بیجاپور استوار ساخت و قلمرو خود را در نواحی شمال، شرق و جنوب بیجاپور گسترش داد.

این مسئله که موجبات نگرانی رقبای وی را فراهم آورده بود، سبب شد تا قاسم برید به همراهی راجه «ویجانگر» و بهادر گیلانی حاکم «گوا» و «کونکن»، طرح از میان برداشتن او را بریزند. یوسف که ارواح طیبه ائمه معصومین علیهم‌السلام و روح

شیخ صفی‌الدین اردبیلی را پشتیبان واقعی خویش می‌دانست، متانت خود را از دست نداد و به پیروزی خویش اطمینان داشت. البته او نذر کرد که در صورت پیروزی بر دشمنانش، خطبه‌ها را به نام دوازده امام شروع کند؛ از این‌رو در سال ۹۰۸ هجری، شورایی از اعیان برجسته شیعه تشکیل داد و حمایت خود را از مذهب شیعه اعلام کرد و در برابر اظهار مخالفت برخی از اعضای شورا، اعلام داشت که «وی با خدا عهد بسته است و تنها خداست که می‌تواند وی را برای تعهداتش یاری کند» (اطهر رضوی، ۱۳۷۶: ۴۱۸). همچنین ادعا کرد که در دوران کودکی به مزار شیخ صفی رسیده و نذر کرده که اگر به تاج و تخت برسد، مروج تشیع خواهد بود (عالمی، ۱۳۹۳: ۸۷)؛ از این‌رو، روز جمعه در ذی‌الحجه سال ۹۰۸ هجری، به مسجد جامع بیجاپور رفت و دستور داد در نماز جمعه، عبارت «اشهد انّ علیاً ولیّ الله» را به اذان اضافه کنند و خطبه نماز را به نام دوازده امام علیهم‌السلام بخوانند (مظفر، ۱۴۰۸: ۲۳۴).

یوسف عادل‌شاه، هرچند سیاست مذهبی خود را حول محور مذهب شیعه قرار داد، با اهل سنت نیز سیاست تسامح و تساهل در پیش گرفت و جانب احتیاط را رعایت کرد. او دشنام‌دادن به اصحاب پیامبر (ص) و مقدسات اهل سنت را ممنوع کرد و «از آن سبب تعصب از میان سنیان و شیعیان به کلی زایل شده...» (هندوشاه، ۱۳۸۸، ج ۲: ۱۸).

اسماعیل، پسر یوسف عادل‌شاه (۹۴۱-۹۱۶ ه.ق): به دلیل خردسالی اسماعیل، کمال‌خان دکنی که یک فرمانده نظامی برجسته بود، به عنوان وزیر و نایب‌السلطنه وی انتخاب شد. کمال‌خان سیاست مذهبی یوسف عادل‌شاه را کنار گذاشت و سیاست حمایت از مذهب حنفی را دنبال کرد. او اسامی خلفا را در خطبه‌ها ترویج و مجالس و آداب و رسوم شیعه را منسوخ کرد. توطئه‌های او واکنش بونجی خاتون والده اسماعیل و دلشاد آغا، عمه او را برانگیخت و سرانجام پیش از آنکه وی به مقاصد خود دست یابد، معدوم شد (رجایی و بذرگر، ۱۳۹۶: ۲۸). دولت‌مردان آفاقی که در زمان نایب‌السلطنه و کمال‌خان دربار را ترک کرده بودند، دوباره به دربار بازگشتند و سلطه دکنی‌ها و حبشی‌ها پایان پذیرفت (اطهر رضوی، ۱۳۷۶: ۴۲۳). موفقیت‌های اسماعیل عادل‌شاه، نخست در تسلط بر اوضاع داخلی و تثبیت قدرتش و سپس پیروزی‌های پی‌درپی در برابر دشمنان خارجی، وجهه او را میان دولت‌های جنوب هند افزایش داد. سفرای شاه اسماعیل صفوی را از چنگ قاسم برید رها ساخت و از آنان استقبال گرمی کرد. اسماعیل عادل‌شاه همانند شاه اسماعیل صفوی دستور داد گروه‌های تباری در خیابان‌های بیجاپور حرکت کرده و از دشمنان آل محمد (ص) اعلام براثت کنند (مظفر، ۱۴۰۸: ۲۳۴).

اسماعیل عادل‌شاه سرانجام در سال ۹۴۱ هجری، درگذشت و بنا به وصیت وی، پسر بزرگ‌ترش مولان‌خان که فرد بی‌بند و باری بود، به جانشینی انتخاب شد؛ اما با توافق درباریان از حکومت عزل و در زندان درگذشت و برادر وی ابراهیم به جایش به تخت نشست (اطهر رضوی، ۱۳۷۶: ۴۲۵). ابراهیم از مذهب اهل سنت حمایت کرد و با تشیع به مخالفت پرداخت. این مسئله تا سال ۹۶۵ هجری، یعنی تا زمان فرمانروایی پسرش، علی ادامه یافت.

ابراهیم، پسر اسماعیل عادل‌شاه (۹۶۵-۹۴۱ ه.ق): وی نخستین فرد از خاندان عادل‌شاهی است که با حمایت از اهل سنت، سیاستی به کلی مخالف سیاست مذهبی پدر و جدش را در پیش گرفت و «اسامی ائمه اثنی‌عشر از خطبه برآورد و مذهب حضرت امام ابوحنیفه را رواج داد و شعائر طایفه امامیه را برطرف ساخته، تاج سرخ دوازده ترک را که در آن عصر از شعار سپاه شیعه بود، فرمود که کسی بر سر نهد» (زیبری، بی‌تا: ۴۹). ابراهیم انتظار داشت سیاست مذهبی او در زمان جانشینانش نیز ادامه یابد؛ به همین دلیل تحقیق در مذهب پسرانش کرد و متوجه شد یکی از دیگری در اعتقاد به تشیع جدی‌تر و متعصب‌تر است. از این امر غمگین شد و از تعیین جانشین برای خودش خودداری کرد (هالیستر، ۱۳۸۳: ۱۳۰).

سیاست مذهبی ابراهیم، واکنش دولت‌های شیعی دکن را در پی داشت. از آنجا که فضای اعتقادی حاکم بر جنوب هند شیعی بود، این اقدام ابراهیم، اتحادیه‌ای از رقبای شیعی را به رهبری برهان نظام‌شاه علیه وی پدید آورد. ابراهیم پس از شکست‌های پی‌درپی از وی، شکوه و منزلتش را از دست داد و پس از چند ماه بیماری در سال ۹۶۵ هجری، درگذشت (اطهر

رضوی، ۱۳۷۶: ۴۲۶). با همه تلاشی که ابراهیم کرد تا مذهب تسنن را جایگزین مذهب شیعه کند، توفیقی به دست نیاورد و علی عادل‌شاه پس از تاج‌گذاری، مجدداً سیاست حمایت از مذهب شیعه را در پیش گرفت.

علی، پسر ابراهیم عادل‌شاه (۹۸۷-۹۶۵ ه.ق): پس از مرگ ابراهیم، پسرش، علی در باغی در نزدیکی بیجاپور تاج‌گذاری کرد. او با جدیت هرچه‌بیشتر «همگی رسم و قانون عهد پدر را برهم زد، احیای عهد جد و فرجد کرد و ترویج ملت تشیع و تربیت شیعیان به اقصی‌الغایات کوشید» (زبیری، بی‌تا: ۷۷)؛ اما در زمان جانشینش دوباره سیاست مخالفت با مذهب تشیع در پیش گرفته شد و تا به قدرت رسیدن علی دوم پسر محمد ادامه یافت.

ابراهیم، پسر طهماسب و برادرزاده علی عادل‌شاه (۱۰۳۵-۹۸۷ ه.ق): وی فردی متعصب نبود و در قبال کارهای دلاورخان دکنی که می‌کوشید از او یک سنی متعصب بسازد (عالمی، ۱۳۹۳: ۹۴)، سیاست مذهبی دوپهلویی را در پیش گرفت. چنانکه عده‌ای او را سنی و برخی شیعه می‌پنداشتند. در زمان او از اقدامات تند علیه شیعه اجتناب شد و مردم اختیار داشتند به مذهب خود عمل کنند (هالیستر، ۱۳۷۳: ۱۳۱). او بسیاری از شیعیان و آفاقی‌ها را در مناصب عالی گمارد (اطهر رضوی، ۱۳۷۶: ۴۳۶). در سال ۱۰۰۰ هجری، شاه سبقت‌الله حسینی از علمای مدینه که به آن دیار آمده بود، با مشاهده مغازه‌های مشروب‌فروشی در شهر، بهت‌زده شد و از ابراهیم خواست تا از معتقدات بدعت‌آمیز خویش دست بردارد (همان: ۴۳۶)؛ اما برای ابراهیم حفظ تاج و تخت مهم‌تر از مذهب اهل سنت بود، هرچند در ظاهر خود را حامی آن مذهب می‌دانست.

محمد، پسر ابراهیم عادل‌شاه (۱۰۷۰-۱۰۳۵ ه.ق): وی نیز هرچند یک فرد سنی‌مذهب بود، به سیاست پدرش مبنی بر حمایت و دلگرم‌ساختن شیعیان وفادار ماند و شیعیان مستعد نیز از مشارکت فرهنگی در حکومت وی دریغ نداشتند (همان: ۴۴۲). در دوره سلطنت او جنگ و نزاع میان بابریان و عادل‌شاهیان شدت بیشتری به خود گرفت. جهانگیر حاکم بابری، عنوان خان به وی داده بود و او را شاه خطاب نمی‌کرد؛ از این رو، محمد عادل‌شاه قصد جنگ با جهانگیر را کرد، «اما به صلاح دید عقلاً قبول صلح و تابعیت را مناسب‌تر دانست» (زبیری، بی‌تا: ۳۳۴) و با حمایت از مذهب اهل سنت که بابریان نیز مروج آن بودند، خواست تا حمایت آنان را به دست آورد.

علی، پسر محمد عادل‌شاه (۱۰۸۳-۱۰۷۰ ه.ق): علی عادل‌شاه که تعالیم مذهب شیعه را توسط ملکه شهریار بانو بیکم ملقب به بارهه صاحب‌آمخته بود، در رواج و گسترش مذهب شیعه کوشید و حتی بر روی سکه‌هایش جمله «غلام حیدر صفدر» را حک می‌کرد (عالمی، ۱۳۹۳: ۱۰۱). اورنگ زیب (حک: ۱۱۱۸-۱۰۶۷ ه.ق)، جانشین جهانگیر از به‌رسمیت‌شناختن علی عادل‌شاه خودداری کرد (اطهر رضوی، ۱۳۷۶: ۴۴۳) و این امر بر تیرگی روابط عادل‌شاهیان و بابریان افزود و حتی آن‌ها را در آستانه جنگ قرار داد.

سکندر، پسر علی عادل‌شاه (۱۰۹۷-۱۰۸۳ ه.ق): وی آخرین حامی و مدافع مذهب تشیع است؛ البته قبل از به تاج و تخت نشستن او، حملات بابریان به دکن، این منطقه را با وضع نامطلوبی روبه‌رو کرده بود. به تخت نشستن وی در سال ۱۰۸۳ هجری، روند تضعیف و فروپاشی حکومت عادل‌شاهی را شدت بخشید. نوجوانی و عدم تسلط او بر اوضاع، رقبایش را در گوشه و کنار مملکت به شورش واداشت. بابریان نیز با استفاده از این آشفتگی کوشیدند سرداران و بزرگان دربار عادل‌شاهی را به طرف خود جذب کنند (زبیری، بی‌تا: ۴۷۰). اختلافات مذهبی به این امر دامن می‌زد. آنان قلمرو عادل‌شاهیان را بارها مورد حمله قرار دادند. سرانجام، سکندر واپسین حاکم عادل‌شاهی، پس از محاصره‌ای طولانی و توان فرسا به‌ناچار تسلیم اورنگ زیب شد؛ بدین ترتیب با اسارت وی حکومت عادل‌شاهی در سال ۱۰۹۷ هجری به پایان رسید (خضری، ۱۳۹۱: ۳۹۹).

۲-۲- عوامل تأثیرگذار بر سیاست مذهبی عادل‌شاهیان

در خط‌مشی سیاست مذهبی عادل‌شاهیان، علاوه بر عامل شخصیتی و اعتقادی که تحت تأثیر محیط تربیتی و خانوادگی آنان شکل گرفته بود، عوامل بیرونی و فرامنطقه‌ای از یک‌سو و عوامل داخلی از سوی دیگر تأثیرگذار بودند:

۲-۱- عوامل بیرونی

دو قدرت فرمانطقه‌ای و بیرونی صفوی شیعه‌مذهب و بابریان سنی‌مذهب، در فراز و فرود سیاست مذهبی حاکمان عادل‌شاهی نقش اساسی دارند. در این میان نقش صفویه در دوره‌های اولیه حاکمیت عادل‌شاهیان پررنگ‌تر است و نقش بابریان پس از تسلط بر اوضاع داخلی خود و دشمنان خارجی‌شان برجسته‌تر می‌شود؛ زمانی که حمایت شاهان صفوی از حاکمان عادل‌شاهی کاسته شد و بابریان نیز به فکر توسعه قلمرو خویش از شمال هند به جنوب آن، یعنی دکن برآمدند.

الف) صفویان: صفویان به‌عنوان یک حکومت ایدئولوژیک که مذهب تشیع را در ایران رسمیت بخشیده بودند، همواره برای ترویج و گسترش آن می‌کوشیدند. آن‌ها از همه کسانی که در راستای سیاست مذهبی‌شان عمل می‌کردند، حمایت می‌کردند. یوسف عادل‌شاه نیز با درک این موضوع، پس از تحکیم قدرت و غلبه بر مخالفان و اعلام تشیع به‌عنوان مذهب رسمی، یکی از برجسته‌ترین عالمان شیعی بیجاپور را به‌نام سید احمد هروی با هدایایی به سوی شاه اسماعیل صفوی فرستاد و از وی درخواست حمایت کرد. شاه اسماعیل نیز حمایت قاطع خود را از این اقدام یوسف اعلام داشت (مظفر، ۱۴۰۸: ۲۳۴).

حمایت شاه اسماعیل صفوی و پس از آن شاه طهماسب، در زمان اسماعیل پسر یوسف عادل‌شاه نیز همچنان ادامه یافت. اسماعیل عادل‌شاه نیز برای اثبات وفاداری خویش دستور داد تا سپاهیان‌ش تاج قزلباشان صفوی را برسرگذارند و اعلام کرد هرکس از فرمان او تبعیت نکند، دوازده گوسفند جریمه شود (عالمی، ۱۳۹۳: ۸۹). علی عادل‌شاه نیز سفیرانی را به دربار شاه عباس اول فرستاد و اظهار ارادت و وفاداری خویش را اعلام کرد (ترکمان، ۱۳۸۲، ج ۱: ۱۱۶). رابطه صمیمانه و رو به گسترش صفویان با عادل‌شاهیان موجب دل‌گرمی و اعتمادبه‌نفس اکثر حاکمان عادل‌شاهی می‌شد و آنان را در ترویج تشیع امیدوارتر می‌ساخت. از سوی دیگر، دولت صفوی نیز دغدغه مرزهای جنوب‌شرقی ایران نداشت؛ زیرا به این وسیله از تأسیس یک حکومت سنی‌مذهب مخالف و متعصبی که مشکلاتی برای ایران پدید آورد، جلوگیری می‌شد؛ اما این سیاست همیشه موفق نبود، زیرا گاه حاکمان عادل‌شاهی سیاست حمایت از تشیع را رها کرده و از اهل سنت حمایت می‌کردند و گاه صفویان نمی‌توانستند حمایت جدی از حاکمان عادل‌شاهی موافق خود داشته باشند.

یکی از مهم‌ترین علل کم‌توجهی شاهان صفوی نسبت به عادل‌شاهیان، هرج‌ومرج داخلی و مزاحمت‌های دشمنان خارجی از قبیل ازبک‌ها، عثمانی‌ها و پرتغالی‌ها بوده است (ر.ک: ترکمان، ۱۳۸۲، ج ۳: ۱۶۲۱-۱۶۲۶). روابط شاهان صفوی و حاکمان محلی دکن به اقتدار و قدرت دولت صفوی وابسته بود؛ چنانکه در زمان اقتدار دولت صفوی حمایت از سلسله‌های شیعی دکن گسترش می‌یافت و با ضعف آن حمایت‌شان نیز تضعیف می‌شد. مسئله دیگر، بُعد مسافت و موقعیت جغرافیایی جنوب هند با ایران بود که حمایت‌های مادی و نظامی صفویان را با مشکل مواجه می‌ساخت؛ البته راه دریایی مسیر مناسبی بود، اما حضور پرتغالی‌ها و تسلط آنان بر جزایر خلیج فارس و راه‌های دریایی سواحل دکن، مانع کمک‌رسانی صفویه به حامیان شیعی‌شان در بیجاپور می‌شد. حتی پس از پیروزی شاه عباس اول در ۱۰۳۱ هجری، بر پرتغالی‌ها (ر.ک: ترکمان، ج ۳: ۱۶۲۶-۱۶۲۱) و تسلط بر راه‌های دریایی، حمایتی جدی صورت نگرفت.

تغییر سیاست مذهبی برخی از حکمرانان عادل‌شاهی نیز از جمله عواملی بود که مانع حمایت جدی صفویان از آنان می‌شد؛ برای مثال با گرایش ابراهیم عادل‌شاه اول به مذهب اهل سنت، شاه طهماسب صفوی به نظام‌شاهیان که رقیب سیاسی عادل‌شاهیان در دکن بودند، توجه کرده و شاه طاهر حسینی را که نظام‌شاهیان را به مذهب تشیع درآورده بود، مورد لطف قرار داد (الحسینی، ۱۳۷۹: ۱۵۴). شاه عباس نیز در مقابل درخواست استمداد ابراهیم دوم عادل‌شاهی از وی در مقابل تهدیدهای بابریان اقدامی جدی انجام نداد (ترکمان، ۱۳۸۲، ج ۲: ۸۶۷).

ب) بابریان: حکومت مقتدر دیگری که در فراز و فرود سیاست مذهبی عادل‌شاهیان نقش مؤثری داشت، حکومت بابریان سنی‌مذهب شمال هند بود. آنان هرچند مانند صفویه حکومت ایدئولوژیک نداشتند و در آغاز نیاز به حمایت صفویان در برابر

مخالفان‌شان داشتند، اما پس از تحکیم قدرت به فکر توسعه ارضی برآمدند و تلاش کردند تا جنوب هند را نیز ضمیمه قلمرو خویش سازند و بدین‌طریق بر سیاست مذهبی حاکمان عادل‌شاهی تأثیرگذار شدند.

البته بابریان تا اوایل قرن یازدهم در سیاست مذهبی حاکمان عادل‌شاهی تأثیرگذار نبودند، زیرا بابر، بنیان‌گذار حکومت بابریان (گورکانیان هند) با کمک دولت صفوی قسمتی از هند را فتح کرده بود و شاه اسماعیل صفوی به شرط هموارکردن راه ترویج مذهب شیعه، وی را یاری کرده بود (زین‌العابدین، ۱۳۹۳: ۱۵۳). همایون، جانشین بابر، نیز در برابر تعهد به گسترش تشیع در هند از شاه طهماسب صفوی نیروی کمکی دریافت کرد (پی‌هارد، ۱۳۶۹: ۴۸). اکبرشاه بابری نیز وقتی به قدرت رسید، سیاست مخالفت با مذهب تشیع را در پیش گرفت و برای ازبین‌بردن اختلافات ناشی از تنوع مذاهب، دست به ابداع «دین الهی» و ایجاد «صلح کل» در هندوستان زد (تتوی و قزوینی، ۱۳۸۲، ج ۱: ۶)؛ اما از سال ۱۰۰۳ هجری، وی همه توجه و توان خود را برای تصرف جنوب هند متمرکز نمود و پس از چند عملیات سرانجام خود در سال ۱۰۰۸ هجری با لشکری عازم دکن شد و عادل‌شاهیان را مورد تهدید قرار داد (زبیری، بی‌تا: ۲۵۳). ابراهیم عادل‌شاه که این خطر را احساس کرد و امید زیادی به حمایت صفویان نداشت، سیاست حمایت از مذهب اهل سنت را در پیش گرفت تا شاید بتواند تاج و تخت خود را در برابر حملات بابریان حفظ کند.

با مرگ اکبر و بر تخت نشستن جهان‌گیر، خطر حمله بابریان به دکن جدی‌تر شد. ابراهیم عادل‌شاه برای آنکه توجه شاه صفوی را به دفاع از خود معطوف کند، در سال ۱۰۲۲ هجری، نامه‌ای به شاه عباس نوشت و نهایت بندگی و پیروی خود را از دربار صفوی ابراز داشت. شاه عباس توجهی به گفته‌های دروغین و ریاکارانه ابراهیم عادل‌شاه نکرد و فقط نامه‌ای به شاه گورکانی فرستاد و حمایت خویش را از سلاطین دکن اعلام کرد (ترکمان، ۱۳۸۲، ج ۲: ۸۶۷). جهان‌گیر نیز به دلیل خشنودکردن شاه عباس حمله به دکن را به تأخیر انداخت (منجم، ۱۳۶۶: ۱۰۷).

پس از آنکه شاه جهان بر تخت حکومت بابری دست یافت، درصدد برآمد تا حکومت‌های کوچک اطراف را از میان بردارد یا دست‌کم مطیع خود سازد. وی به سال ۱۰۴۴ هجری، عادل‌شاهیان را وادار ساخت تا بدو خراج بپردازند و درمقابل، حکومت اسمی خود را نگاه دارند (خضری، ۱۳۹۱: ۳۹۹). چندی بعد با ظهور اورنگ زیب (حک: ۱۱۱۸-۱۰۶۹ ه.ق) سیاست تسامح و مدارا با شیعیان و دولت‌های شیعی دکن کنار گذاشته شد. او یک مرد مذهبی بسیار متعصب و سخت‌گیر بود (نهری، ۱۳۸۳: ۶۱۵) که از سوی علمای اهل سنت، محی‌الدین لقب یافته بود (احمد، ۱۳۶۶: ۷). در دوران اورنگ زیب تیرگی روابط ایران و هند که از تقابل شاه جهان و شاه صفی بر سر مسئله قندهار آغاز شده بود، تداوم داشت (شهبازی، ۱۳۷۷: ۱۱۸). وجود دولت قدرت‌مند شیعی صفویه برای اورنگ زیب در تعامل با شیعیان می‌توانست یک خطر جدی باشد؛ بنابراین اورنگ زیب تصمیم به نابودی دولت‌های شیعی دکن از جمله عادل‌شاهیان گرفت و سیاست مذهبی برخی از حکام عادل‌شاهی در مخالفت با تشیع و حمایت از اهل سنت نیز کارساز نشد.

۲-۲-۲- عوامل داخلی

عوامل داخلی تأثیرگذار بر سیاست مذهبی حاکمان عادل‌شاهی را می‌توان به عوامل سیاسی، اجتماعی و فرهنگی تقسیم کرد:

الف) عوامل سیاسی: رقابت‌های سیاسی بین آفاقی‌ها و دکنی‌ها از جمله عوامل تأثیرگذار در سیاست مذهبی عادل‌شاهیان محسوب می‌شود. وقتی یوسف عادل‌شاه به کمک آفاقی‌ها اعلام استقلال کرد و سپس تشیع را رسمیت بخشید، با مخالفت برخی از دکنی‌ها روبه‌رو شد. این امر هرچند به ظاهر جنبه مذهبی داشت، اما علت اصلی، سیاسی بود؛ زیرا بسیاری از مناصب دولتی و نظامی در اختیار آفاقی‌ها قرار داده شد و دکنی‌ها از برخی مناصب برکنار شدند (فرشته، ۱۳۰۱، ج ۲: ۱۱). پس از مرگ یوسف عادل‌شاه، کمال‌خان دکنی، نایب‌السلطنه اسماعیل عادل‌شاه، آفاقی‌ها را از مناصب برکنار کرد و دکنی‌ها را در رأس امور قرار داد و به جای تشیع، مذهب اهل سنت را رسمیت بخشید. این امر با مخالفت آفاقی‌ها و دیگر درباریان از جمله

عمه اسماعیل مواجه و سرانجام منجر به قتل کمال‌خان شد (ر.ک: زبیری، بی تا: ۲۹). با کشته شدن کمال‌خان، آفاقی‌ها دوباره با نفوذ در بدنه حاکمیت بر اوضاع مسلط شدند و اسماعیل نیز بیش از پیش به تقویت و ترویج تشیع پرداخت.

دکنی‌ها پس از مدتی کوشیدند با حمایت از ابراهیم عادل‌شاه دوباره به قدرت دست یابند و در این راه موفق نیز شدند؛ چنان‌که ابراهیم صاحب‌منصبان آفاقی را برکنار کرد و دکنی‌ها و حبشی‌ها را به مناصب‌شان بازگرداند. این رقابت سیاسی بین آفاقی‌ها و دکنی‌ها در طول سلطنت حاکمان عادل‌شاهی ادامه داشت و هر گروه بر آن بود تا برای حفظ موقعیت سیاسی و اقتصادی خویش در سیاست مذهبی عادل‌شاهیان تأثیرگذار باشند و با همراه کردن آن‌ها از مزایای سیاسی و اقتصادی آن بهره‌مند شوند.

ب) عوامل اجتماعی و فرهنگی: از جمله عوامل مهم داخلی که در فراز و فرود سیاست مذهبی عادل‌شاهیان نقش اساسی داشت، می‌توان به اوضاع و احوال اجتماعی و فرهنگی مردم آن دیار اشاره کرد. مسلمانان منطقه دکن به دو گروه آفاقی و دکنی تقسیم شده بودند. این دو گروه حتی قبل از شکل‌گیری حکومت عادل‌شاهی نیز به دلیل مسائل نژادی با یکدیگر اختلاف و رقابت داشتند. آفاقی‌ها مهاجرانی بودند که عموماً از مناطق شیعه‌نشین ایران و عربستان و آسیای مرکزی، به این منطقه آمده بودند و با توجه به کاردانی و شایستگی‌ای که داشتند، به دربار حاکمان محلی راه یافته و از موقعیت و جایگاه مهمی برخوردار شده بودند. این امر موجب ناراحتی دکنی‌ها و حبشی‌های سنی‌مذهب بومی این منطقه شده و زمینه اختلاف میان آن‌ها را برای همیشه فراهم می‌کرد.

پس از آنکه یوسف عادل‌شاه تشیع را به‌عنوان مذهب رسمی قلمرو خویش اعلام کرد، علاوه بر رقابت نژادی، اختلاف مذهبی نیز بر آن افزوده شد. آفاقی‌ها از یوسف عادل‌شاه در پیش‌برد و ترویج مذهب شیعه حمایت کردند و در مقابل دکنی‌ها با رقبای سیاسی وی، یعنی بهمنی‌ها و بریدشاهیان و عمادشاهیان سنی‌مذهب هم‌پیمان شدند و آن‌ها را به جنگ با یوسف عادل‌شاه برانگیختند. یوسف عادل‌شاه نخست مجبور شد برای مدتی دست از ترویج تشیع بردارد؛ اما وقتی بر اوضاع مسلط شد، به کمک آفاقی‌ها دوباره به ترویج تشیع پرداخت و بسیاری از دکنی‌ها و حبشی‌های سنی‌مذهب را از حکومت خود برکنار کرد. با این‌همه، کمال‌خان دکنی را که از سنیان متعصب بود، نایب‌السلطنه پسرش اسماعیل که سن و سال کمی داشت، قرار داد. کمال‌خان پس از درگذشت یوسف، خطبه به‌نام خلفای راشدین و مذهب حنفی خواند و شعایر تسنن را برقرار کرد (ر.ک: فرشته، ۱۳۰۱، ج ۲: ۱۴-۱۱). آفاقی‌ها که احساس خطر کردند، با یکدیگر متحد شده و او را به قتل رساندند و به کمک اسماعیل عادل‌شاهی به ترویج هرچه بیشتر مذهب تشیع و شعایر شیعی پرداختند.

رقابت بین دکنی‌ها و آفاقی‌ها که نخست جنبه سیاسی و نژادی داشت، در این زمان صبغه مذهبی نیز به خود گرفت. آن‌ها از مذهب به‌عنوان ابزاری در جهت پیش‌برد اهداف سیاسی خویش استفاده می‌کردند. در واقع تقابل تشیع و تسنن نیز یکی از عواملی بود که در فراز و فرود سیاست مذهبی عادل‌شاهیان نقش اساسی ایفا می‌کرد. ابراهیم عادل‌شاه که با حمایت دکنی‌ها به قدرت رسیده بود، به مخالفت با تشیع پرداخت و مذهب اهل سنت را مذهب رسمی اعلام کرد و نمادها و شعایر مذهب شیعه را ممنوع ساخت (ر.ک: زبیری، بی تا: ۴۹). دکنی‌ها و حبشی‌ها در این زمان از ابراهیم خواستند تا دستور دهد کتابی در رد عقاید شیعه نوشته شود. کمال‌الدین فخرالدین جهرمی در سال ۹۹۴ هجری، کتاب «الصواعق المحرقة ابن حجر» را از عربی به فارسی ترجمه کرد و نام «برهان قاطع» را بر آن گذاشت که هدفش محکوم کردن تشیع و به حق نشان دادن سه خلیفه اول بود (عالمی، ۱۳۹۳: ۹۴)؛ البته آفاقی‌ها در این مدت ساکت نشستند و فرزندان ابراهیم را با خود همراه ساختند و آنان را به حمایت از تشیع تشویق و ترغیب کردند؛ از این رو پس از مرگ ابراهیم، جانشینان وی دوباره مذهب شیعه را رسمیت دادند. علی، فرزند ابراهیم عادل‌شاه تحت تأثیر دو عالم برجسته شیعی بیجاپور به‌نام‌های خواجه عنایت‌الله شیرازی و ملا فتح‌الله شیرازی با جدیت تمام پشتیبانی خود را از تشیع اعلام داشت (مظفر، ۱۴۰۸: ۲۳۵).

زمانی که توازن قدرت بین آفاقی‌ها و دکنی‌ها برقرار بود، حاکم عادل‌شاهی سعی می‌کرد جانب هر دو طرف را داشته باشد و نسبت به یک مذهب از خود تعصب نشان ندهد؛ مثلاً ابراهیم دوم، وقتی به کمک دکنی‌های سنی مذهب به قدرت رسید، از اقدامات تند علیه شیعه اجتناب کرد و دلاورخان که از گروه دکنی‌ها بود، بسیار کوشید تا از ابراهیم یک سنی متعصب بسازد؛ اما ابراهیم نمی‌توانست آفاقی‌ها را نادیده بگیرد؛ به‌همین دلیل، سیاست مذهبی دوپهلویی را در پیش گرفت تا بتواند هر دو گروه را راضی نگه دارد. محمدعادل‌شاه نیز با درک اوضاع داخلی، ضمن حمایت از اهل سنت، به سیاست پدرش مبنی بر حمایت و دل‌گرم‌ساختن شیعیان وفادار ماند. بدیهی است هیچ‌کدام از عادل‌شاهیان نمی‌توانستند قدرت و نفوذ جریان‌های سیاسی و مذهبی داخلی را نادیده بگیرند؛ از این رو سیاست مذهبی آن‌ها پیوسته تحت‌الشعاع این گروه‌ها قرار می‌گرفت.

۲-۲-۳- آثار و پیامدهای سیاست مذهبی عادل‌شاهیان

آثار و پیامدهای سیاست مذهبی عادل‌شاهیان را می‌توان به دو بخش سیاسی و فرهنگی تقسیم کرد:

الف) سیاسی: یوسف عادل‌شاه با رسمیت‌دادن مذهب تشیع در بیجاپور در سال ۹۰۸ هجری، نخستین حکومت شیعی در جنوب هند را تأسیس کرد که اکثر جانشینانش سیاست مذهبی وی را تعقیب کردند. تأسیس دولت شیعی در دکن آن هم یک سال پس از رسمیت‌یافتن مذهب تشیع در سال ۹۰۷ هجری، توسط شاه اسماعیل صفوی در ایران از یک سو موجب برقراری ارتباط سیاسی و مذهبی با حکومت ایران شد و از سوی دیگر، آغازی بر روند تأسیس دولت‌های شیعی دیگری مانند نظام‌شاهیان و قطب‌شاهیان در جنوب هند شد. اسماعیل عادل‌شاه، پسر و جانشین یوسف، در پشتیبانی از تشیع و برقراری روابط نزدیک‌تر با صفویان از پدر بسی جدی‌تر بود، چنانکه فرمان داد تا سپاهیان و سران حکومت به تقلید از قزلباشان صفوی، کلاه قزلباش بر سر نهند. او در خطبه از شاه اسماعیل صفوی به‌عنوان رهبر تشیع یاد کرد (هالیستر، ۱۳۷۳: ۱۲۹).

بسیاری از بزرگان و اندیشمندان ایرانی شیعی به دربار حکومت عادل‌شاهیان راه یافته و مناصب سیاسی و نظامی را در اختیار گرفتند. این امر موجب ارتقای روابط سیاسی بین ایران و عادل‌شاهیان شد. منصب صدر که از مناصب بسیار مهم دربار صفوی بود، در دربار عادل‌شاهیان نیز رواج یافت و سید احمد هروی در زمان یوسف و اسماعیل عادل‌شاه به این سمت منصوب شد. افضل‌خان شیرازی از بزرگان دربار عادل‌شاهی بود که به منصب میر جملہ و وکیل‌السلطنه منصوب شد و با استفاده از نفوذ خود در دربار بسیاری از شیعیان را به مناصب والای اداری منصوب کرد (صادقی علوی، ۱۳۹۴: ۹۵). حضور رجال ایرانی و شیعی در حکومت عادل‌شاهیان موجب می‌شد تا دولت‌های متحد ایران در منطقه افزایش یابند و بر اقتدار دولت‌های شیعی در مقابل مخالفان‌شان افزوده شود. با گرایش برخی از حاکمان عادل‌شاهی به مذهب اهل سنت، روابط آنان با صفویان تحت‌تأثیر قرار می‌گرفت و آنان به جانب دولت سنی مذهب بابرین گرایش پیدا می‌کردند و نفوذ ایران در منطقه دکن کاهش می‌یافت و این امر به ضرر منافع ملی ایران تمام می‌شد.

یکی از مهم‌ترین پیامدهای فراز و فرود سیاست مذهبی حاکمان عادل‌شاهی، بی‌ثباتی سیاسی و هرج‌ومرج داخلی بود که موجب تضعیف آنان در مقابل رقبا و دشمنان خارجی شد و یکی از دلایل سقوط حکومت آنان به دست بابرین نیز می‌تواند همین مسئله باشد.

ب) اجتماعی و فرهنگی: حمایت اکثر حاکمان عادل‌شاهی از مذهب تشیع، بستر و زمینه لازم را برای گسترش فرهنگ ایرانی و شیعی در جنوب شبه‌قاره هند فراهم ساخت. «ادب فارسی که در ظل عنایات شاهان و خاندان‌های متعدد امارات هند در قرن نهم و آغاز قرن دهم هجری همچنان در حال توسعه و انتشار بود» (صفا، ۱۳۷۸، ج ۴: ۱۴۵)، با حمایت عادل‌شاهیان از گسترش بیشتری برخوردار شد. شعرا، ادبا و بسیاری از اندیشمندان و فعالان فرهنگی ایرانی و شیعی به این سرزمین مهاجرت کردند و با استقبال امرای عادل‌شاهی روبه‌رو شدند. آوازه ادب‌پروری علی عادل‌شاه اول چنان در اکناف پیچیده بود که از چهار رکن عالم خلقی رو به درگاه او می‌آوردند (فرشته، ۱۳۰۱، ج ۲: ۳۵). وی کتابخانه‌ای عظیم در بیجاپور پدید آورد و بیش

از ششصد تن نگارگر، تذهیب‌گر، نویسنده و خوشنویس را در آنجا به خدمت گرفت تا آثار برجسته علمی را کتابت و همراه با تذهیب و نگارگری نسخه‌برداری کنند. علی عادل‌شاه دوم نیز همچون پیشینیانش به حمایت از عالمان و ادیبان ادامه داد. او که خود در مرثیه‌سرایی دستی داشت، مرثیه‌هایی برای امام حسین^(ع) و شهیدان کربلا سرود که مرثیه‌خوانان مرثیه‌ها را در مراسم عزاداری برای شیعیان می‌خواندند (خضری، ۱۳۹۱: ۴۰۳). در دوره او نخستین «عاشورخانه» شیعیان بنیاد شد. سپس به تقلید از ایرانیان، جشن میلاد حضرت علی^(ع) و روز غدیر به‌عنوان یکی از آداب و رسوم شیعی مورد توجه شیعیان بیجاپور قرار گرفت (عالمی، ۱۳۹۳: ۹۸). تأسیس حکومت‌های شیعه‌مذهب دکن، باعث شد که هم‌اکنون نیز بعد از ایران، بزرگ‌ترین جمعیت مسلمان شیعه‌مذهب در شبه‌قاره هند حضور داشته باشند (صادقی علوی، ۱۳۹۷: ۱۰۱). رابطه فرهنگی بین مردم ایران و آن سرزمین که از قبل وجود داشت، بسیار تقویت شد و مردم احساس نزدیکی بیشتری به هم پیدا کردند.

از طرف دیگر، سیاست مذهبی آن دسته از شاهانی که در راستای مخالفت با مذهب تشیع اتخاذ می‌شد، موجب شد تا محدودیت‌های زیادی برای گسترش فرهنگ ایرانی و شیعی فراهم شود و رابطه فرهنگی دو ملت ایران و بخشی از مردم شبه‌قاره هند به سردی گراید. ابراهیم عادل‌شاه با گرویدن به مذهب اهل سنت به مخالفت با سیاست مذهبی گذشتگان خود پرداخت و به‌جای زبان فارسی، زبان هندو را به‌عنوان زبان رسمی جایگزین کرد (اطهر رضوی، ۱۳۷۶: ۴۲۵).

۳- نتیجه

اندیشه‌ها و باورهای شیعی در قرون نهم تا یازدهم هجری، در شبه‌قاره هند به حدی اوج یافت که منجر به تشکیل حکومت‌های شیعی در دکن شد. عادل‌شاهیان نخستین حکومت شیعی در این منطقه بودند که در سال ۹۰۸ هجری، به مذهب شیعه رسمیت بخشیدند. جز ۳ نفر از ۹ فرمانروای عادل‌شاهی، بقیه در حمایت از تشیع تلاش کردند و موجبات گسترش آن را در جنوب هند فراهم کردند. آنان علاوه بر ویژگی‌های فردی و تربیتی، تحت‌تأثیر عوامل بیرونی و درونی قلمرو حاکمیت خود نیز قرار داشتند. مناسبات نزدیک با شاهان مقتدر صفوی و غلبه بر حکومت‌های سنی محلی هم‌جوار از جمله عواملی بود که اکثریت حاکمان عادل‌شاهی را از نظر سیاسی ترغیب به اتخاذ سیاست حمایت از مذهب تشیع می‌کرد. همچنین حمایت جریان‌های قومی و مذهبی داخلی همچون همراهی آفاقی‌ها در اتخاذ چنین رویه‌ای بی‌تأثیر نبوده است. از مهم‌ترین آثار و پیامدهای اتخاذ چنین سیاستی، گسترش فرهنگ ایرانی و شیعی در آن سرزمین بود که براساس آن، روابط ایران و مردم دکن به هم نزدیک و آداب و رسوم شیعی و حتی زبان و ادب فارسی ترویج می‌شد؛ البته مخالفت با تشیع از سوی برخی از حکمرانان عادل‌شاهی، علاوه بر منازعات قومی و مذهبی، محدودیت‌هایی را برای گسترش و نفوذ فرهنگ ایرانی و شیعی در پی داشت که این امر زمینه سقوط آنان را پس از دو قرن حکومت، به دست بابریان فراهم ساخت.

۴- منابع

۱. احمد، عزیز. (۱۳۶۶). *تاریخ تفکر اسلامی در هند*، ترجمه نقی لطفی و محمدجعفر یاحقی، تهران: انتشارات کیهان و شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
۲. اطهر رضوی، عباس. (۱۳۷۶). *شیعه در هند*، واحد ترجمه مرکز مطالعات و تحقیقات اسلامی، قم: دفتر نشر تبلیغات اسلامی.
۳. باسورث، ادmond کلیفورد. (۱۳۸۱). *سلسله‌های اسلامی جدید راهنمای گاهشماری و تبارشناسی*، ترجمه فریدون بدره‌ای، تهران: مرکز باستان‌شناسی اسلام و ایران.
۴. پی‌هاردی، پی. (۱۳۶۹). *مسلمانان هند بریتانیا*، ترجمه حسن لاهوتی، مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی.
۵. تتوی، قاضی احمد؛ قزوینی، آصف خان. (۱۳۸۲). *تاریخ الفی*، تصحیح غلامرضا طباطبایی مجد، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.

۶. ترکمان، اسکندربیک. (۱۳۸۲). *تاریخ عالم‌آرای عباسی*، تصحیح ایرج افشار، تهران: امیرکبیر.
۷. الحسینی، خورشاه بن قباد. (۱۳۷۹). *تاریخ ایلچی نظام‌شاه*، تصحیح و تحشیه محمدرضا نصیری و کوئیچی هانه دا، تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.
۸. خضری، سید احمدرضا. (۱۳۹۱). *تشیع در تاریخ*، قم: دفتر نشر معارف.
۹. رجایی، سعید، بذرگر، مهدی. (۱۳۹۶). *بررسی مناسبات عادل‌شاهیان با دولت صفوی، فصلنامه تاریخ روابط خارجی*، ۱۸(۷۲)، ۲۳-۴۵.
۱۰. زبیری، محمدابراهیم. (بی‌تا). *تاریخ بیجاپور (بساطین السلاطین)*، حیدرآباد: مطبع سیدی.
۱۱. زین‌العابدین، محمد. (۱۳۹۳). *دولت‌های شیعی در شبه‌قاره هند از آغاز تا حضور کمپانی هند شرقی، دوفصلنامه مطالعات تاریخی امت اسلامی*، ۱(۱)، ۱۳۹-۱۸۴.
۱۲. شهبازی، عبدالله. (۱۳۷۷). *زرسالاران یهودی و پارسی استعمار بریتانیا و ایران*، تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های سیاسی.
۱۳. صادقی علوی، محمود. (۱۳۹۴). *بررسی وضعیت اقتصادی شیعیان دکن در قرن ۱۰ و ۱۱ هجری*، *مطالعات شبه‌قاره*، ۷(۲۴)، ۹۱-۱۰۶.
۱۴. صادقی علوی، محمود. (۱۳۹۷). *تأثیر حکومت‌های شیعه‌مذهب دکن در گرایش به تشیع در این منطقه، فصلنامه شیعه‌پژوهی*، ۴(۱۴)، ۸۷-۱۰۴.
۱۵. صفا، ذبیح‌الله. (۱۳۷۸). *تاریخ ادبیات در ایران*، تهران: انتشارات فردوس.
۱۶. عالمی، خدیجه. (۱۳۰۱). *جایگاه تشیع در دربار عادل‌شاهیان، فصلنامه شیعه‌شناسی*، ۱۲(۴۷)، ۷۹-۱۰۶.
۱۷. فرشته، محمدقاسم هندوشاه. (۱۳۰۱). *تاریخ فرشته (گلشن ابراهیمی)*، کانپور: بی‌نا.
۱۸. کرمی، مجتبی. (۱۳۷۳). *نگاهی به تاریخ حیدرآباد دکن*، تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت امور خارجه.
۱۹. مظفر، حسین. (۱۴۰۸ ق). *تاریخ‌الشیعه*، بیروت: دارالزهراء.
۲۰. معصومی، محسن. (۱۳۸۹). *فرهنگ و تمدن ایرانی-اسلامی دکن در دوره بهمنی‌ها*، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
۲۱. منجم، ملاجلال‌الدین. (۱۳۶۶). *تاریخ عباسی یا روزنامه ملاجلال*، به اهتمام سیف‌الله وحیدنیا، بی‌جا: وحید.
۲۲. نجاتی‌حسینی، راضیه. (۱۳۸۹). *بررسی جایگاه ایرانیان شیعه در عرصه علم و سیاست هندوستان از سده ۹ تا ۱۲ هجری*، گروه تاریخ و تمدن اسلامی.
۲۳. نوائی، عبدالحسین (گردآورنده). (۱۳۶۰). *اسناد و مکاتبات سیاسی ایران از سال ۱۰۳۸ تا ۱۱۰۵ ق*، همراه با یادداشت‌های تفضیلی، تهران: بنیاد فرهنگ ایران.
۲۴. نهرو، جواهرلعل. (۱۳۸۳). *نگاهی به تاریخ جهان*، ترجمه محمود تفضلی، تهران: امیرکبیر.
۲۵. هالیستر، جان نورمن. (۱۳۷۳). *تشیع در هند*، ترجمه آذرمیدخت فریدونی، تهران: مرکز نشر دانشگاه.
۲۶. هندوشاه استرآبادی، محمدقاسم. (۱۳۸۸). *تاریخ فرشته*، تصحیح و تعلیق و توضیح و اضافات، محمدرضا نصیری، تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.